

вой сценкой (дама и кавалер). Это изделия русского завода фарфора, основанного в 1766 году Францем Яковлевичем Гарднером, купцом, выходцем из Англии. Находился этот завод в селе Вербилки Дмитровского уезда Московской губернии. Завод выпускал сервизы с жанровыми сценами, яркой цветочной росписью, чашки с портретами героев Отечественной войны 1812 г., роскошные орденские сервизы – Андреевский, Александро-Невский, Георгиевский и Владимирский с изображением русских орденов (1777-1778 гг.)

Вероятно, в широком спросе была как посуда в русском стиле, так и дорогие изделия, близкие по росписи к западно-европейским образцам. К одной из этих категорий и относится поступившие в фонд музея предметы...

На сегодняшний день в фондах музея Г.Я. Седова находится немало работ кузнецовских художников: блюда, чашки, тарелки, декоративные скульптуры и мн. др. Но одна вещь на другую не похожа, одна с другой будто спор ведут. Фарфоро-фаянсовые изделия многогласно говорят о неисчислимом богатстве украинской земли, о самом главном ее богатстве – людях с гордым званием мастер. И, глядя на кузнецовский фаянс-фарфор, на память приходит народная пословица «С мастерством люди не родятся, но рождаются, но добытым мастерством гордятся». И в первую очередь посвящена она кудесникам еще кузнецовских времен, творцам красоты, которые создали несчетное количество замечательных фаянсо-фарфоровых изделий сами и - что не менее важно – обучили своему искусству десятки, сотни людей.

В.А. Сущко,

зав. відділом

Харківського історичного музею

Світоглядні уявлення українців к. ХХ ст. про потойбічний світ (за матеріалами польових досліджень Слобожанщини к. ХХ – п. ХХІ ст.)

Народні вірування є таким пластом народної культури, що викликає найбільше зацікавлення як у науковців, так і в широких колах загалу.

Беззаперечним є факт, що засвоєння віками накопичуваних духовних скарбів народу неможливе за наявності лакун у системі міжпоколінної передачі етнокультурної інформації, що призводять до збіднення духовності етносу, а відтак і до кризи суспільства. Саме в цьому й полягає практичний інтерес до вивчення народних вірувань та уявлень.

Існує також і науковий аспект такого інтересу. "Народні вірування та уявлення вбирали в себе усе багатоманіття ідей, що панували в різні епохи, хоча їх не можна вважати своєрідним музеєм, де постійно зберігаються ці ідеї. Механізм їх взаємозв'язків набагато складніший: залежно від об'єктивних умов у системі вірувань та уявлень могли консервуватися, відтворюватися архаїчні шари, з'являтися іншоетнічні запозичення конфесійні елементи і т. ін. Якщо спробувати простежити усі ці нашарування, можна "прочитати" не тільки історичну долю країни, а й духовний рух її народу" [1, 6]. Народні вірування є таким пластом народної культури, що викликає найбільше зацікавлення як у науковців, так і в широких колах загалу.

Міфологічні та демонологічні уявлення, магічні обряди та ритуали, що є основою святоглядних уявлень людей та найважливішим складником духовного життя народу, відбивають багату міжпоколінний досвід народу, нерідко стають виразником його віковичних прагнень, а також являють собою фантастичне відображення зовнішніх сил, які панували та панують над людьми в їхньому повсякденному житті.

Все це примушує нас пильніше придивитися до цього культурного феномена, що відіграв не останню роль у розвитку духовності українського народу взагалі та українського населення північно-східної частини України зокрема.

Поновлення цікавості загалу до цієї проблеми пояснюється перехідністю нашого часу, коли енергетичний тиск на психику особи посилюється. Тому не слід применшувати й просвітницького аспекту нашої роботи над згаданою проблемою.

Осмыслити складну проблему становлення духовності народу можна лише за умови володіння усім корпусом накопичених знань та розуміння особливостей процесу їхнього накопичення. Про особливості цього процесу можна дізнатися з розвідок науковців багатьох поколінь, які не лише займалися нагромадженням наукових відомостей, а й висловлювали власне ставлення до них, розкриваючи таким чином їхнє власне бачення світу.

Особливу цікавість для дослідника має становити саме Слобожанщина та Харківщина, оскільки в наш край переселялися представники різних історико-етнографічних регіонів України, ставалося це в різні часи, до сер. XIX, а подеколи і XX ст. переселенці жили досить замкненими громадами і зберігали традиції регіонів походження. Звичайно, найцінніші відомості можна було зібрати на поч. XX ст. і в великій кількості вони й були зібрані. Тому надзвичайно актуальним є зібрати сучасні відомості, де є така можливість, порівнявши їх з матеріалами поч. XX ст.

Матеріалом для нашої роботи стали польові етнографічні дослідження, проведені з кін. 1980 років в селах Харківського району

(кол. Липецька округа та той же район), Дергачівського, Краснокутського (кін. 1990-х рр.), Борівського (2001 р.), Ізюмського та Куп'янського (2002 р.) районів Харківської області та частково Сумської області. Інформантами ставали люди 1907–1927 років, були також 1930-х –1950-х років народження.

Важливе місце серед світоглядних уявлень українського народу займають погляди на потойбічний світ. Найбільше матеріалу для вивчення подібних вірувань та переконань дає досліднику сімейна та до певної міри календарна обрядовість.

За нашими спостереженнями, саме сімейна обрядовість виявилася найстійкішою, календарна, на жаль, збереглася набагато гірше. Виробничу обрядовість на Харківщині можна вважати зниклою.

Серед сімейних обрядів найкраще збереглися поховальні та до певної міри родильні (включаючи сюди й обрядодії перших років життя). Саме ці обряди, на наше переконання, є визначальними для висвітлення уявлень українців к. ХХ ст. про потойбічний світ.

Відокремити уявлення про потойбічний світ з комплексу родильної обрядовості та поглядів на немовля іноді буває досить складно, це нерідко можна зробити лише опосередковано, оскільки самі інформанти дають власне, “освічене” пояснення своїм діям.

Так, абсолютно втрачене уявлення, що маленькі діти живуть у вирії (ірії), звідки їх Господь посилає батькам. Натомість досить широко відомим стала буддиська версія про переселення душ. Однак вона наводиться не як правдива чи особливо варта уваги, а як одна з можливих (“...а от кажуть”; “...я у книзі читав...” – матеріали з експедиції у Борівському районі Харківської області 2001 р.).

Варіантом уявлення про переселення душ є погляд, що діти отримують душу померлих родичів.

Як анекдот висловлена версія: “Наше діло – зробити тіло, а душу дає Бог”. Однак де у Бога знаходяться душі маленьких дітей, звідки вони приходять на цей світ – нині залишилося поза колом уявлень пересічного українця.

Звичайно, похорон та поховальна обрядовість дають найбагатші відомості щодо уявлень сучасних українців про потойбічний світ.

Уже у “Записках о Южной Руси” Пантелеймон Куліш наводить опис слобожанського похорону, зроблений зі слів жителя Харківської губернії. В цьому описі сер. ХІХ ст. наведені головні елементи цього обряду: 1. підготовка до смерті самої людини; 2. смерть та перші поховальні обряди та поминання; 3. власне похорон; 4. поминання людини у визначені дні до першого року після смерті та після роковин, - що лишилися незмінними до нашого часу. [3, 281-290].

Впродовж XIX – XX ст. ці головні комплекси поховальної обрядовості майже не змінилися. Значно звузилася роль церковних обрядодій у другій – третій чверті XX ст.

І нині загальним є уявлення про існування у людини душі. Навіть ті, хто декларує свій атеїзм, нерідко твердять: “щось у людині є”. Після смерті душа покидає тіло. Доводять про можливість душі покинути тіло і під час клінічної смерті, хвороби або сну, а також у стані захоплення (про таке розповідала жителька с. Пристин Куп’янського району Харківської області).

Дні похорону та поминань мають своє пояснення тими перетурбаціями, що їх переживає душа. На 3-й день вона остаточно покидає тіло та прощається з рідною домівкою, тому ховати слід саме на 3-й день після смерті. Варіантом пояснення є триденне перебування Спасителя у гробі. Останнє пояснення дають люди, близькі до церкви.

У 9-й день душа прощається з селом та рідними місцями.

На сороковий день вона вже остаточно відходить від старого земного буття, а до того ще може приходити додому. Тому до сороковин слід лишати на вікні стопочку з водою – уявлення характерне для всієї Харківщини. Старожили в селах північної Харківщини – Липецька округа (переселенці сер. XVII з Черкащини) вважається також необхідним повісити на вікно рушник, а на вікні мусить стояти банка з житнім (в крайньому разі – пшеничним) зерном. Робиться це тому, що душа в цей час прилітає пити воду, втирається рушником та підживлюється запахом житнього зерна, “бо їсти ж вона не може”.

Таким чином, душі – одній з іпостасей людської особи – після смерті притаманні частково властивості усієї людської особи (п’є, може втерти обличчя), які вона втрачає не одразу після смерті, а поступово. Разом з втратою тіла (видимості), людина поступово позбувається в народній уяві і людських прив’язаностей, і людських рис та можливостей.

Однак замість людського тіла людина отримує інше – увочевидь, тимчасово. Так, широкорозповсюдженими і нині є вірування, що набувають рис твердої впевненості, що до року померлий приходить до близьких у вигляді мухи чи метелика. Згадки про появу комах під час поминальних обідів на похоронах, а особливо – на сороковини, майже неодмінні в усіх розповідях про померлих родичів, участь у поминах по всій Харківщині. Те саме можна зазначити і щодо південної Сумщини (Липоводолінський, Охтирський та Лебединський райони, а також оповіді вихідців з Сумщини).

При цьому померлий в будь-який час може з’явитися рідним та знайомим уві сні. Такі сни стають приводом для тлумачень про долю людини на тому світі: люди там займаються такими ж ділами, як і за життя, зосереджуючись на найулюбленіших. Напр., зафіксовано по всій Харків-

щині, що ляхи та ті, хто за життя гнав самогон, на тому світі займаються самогоноварінням.

Відомим є уявлення, що померлий сниться тоді, коли незадоволений ставленням живих до нього:

про нього забули, щоб примусити близьким пом'янути;
його поминають надто часто – “мокро лежати”.

Таким чином, в народних уявленнях, на перший погляд, поєднується віра у повну втрату зв'язку тіла мерця з душею із віруванням у знаходження душі якщо не в самому тілі, то десь у труні та могилі.

Однак, на наш погляд, насправді скоріше можна казати про віру в те, що душі деяких покійників на тому світі лежать на потойбічних кладовищах так, як їхні грішні тіла на цьому світі.

Особливе місце серед мешканців того світу займають діти, які “одразу потрапляють в рай, ходять по райському саду і сама Богородиця обдаровує їх яблучками”. Тому заборона їсти яблука до Спаса, особливо для матерів, що втратили дітей, така тривка.

Вірування про існування раю та пекла широко побутує, однак що саме роблять їх мешканці – оповідачам невідомо. При тому “заняття” мешканців пекла відомі краще, проте далеко не всі інформанти ставляться всерйоз до пекельних котлів та сірки. А проте “ми там не були, хто'на – що воно там”.

Окреме місце займають вірування про покійників, що повертаються. Їх нам подали лише люди 1912-1916 року народження, але ставилися вони до них як до “правдешніх історій”. Повертаються такі мерці в тілі, від них можна врятуватися лише “щось знаючи”, бо такі покійники, навіть якщо за життя вони ставилися до того, до кого вони прийшли, несуть живому лише нещастя.

Люди молодших поколінь вже цілком упевнено твердили, що “назад вороття немає”, а розповіді про “живих” покійників, на їхнє переконання, – байки.

Існує і уявлення, що після смерті немає нічого – лише пуста, темрява, абсолютне зникнення.

Цікавим, на наш погляд, є свідчення У.Бондаревої (1916 р. нар.) – жительки с. Мирне Борівського району Харківської області, глибоко віруючої людини, що довгий час відвідувала церкву – про неможливість вплинути ніякими поминаннями та добрими ділами близьких на посмертну долю небіжчика, оскільки така думка абсолютно суперечить і більшості народних вірувань різного часу, і догматам православної церкви.

Міфологічні та демонологічні уявлення, магічні обряди та ритуали, що є основою святоглядних уявлень людей та найважливішим складником духовного життя народу, відбивають багатючий міжпоколінний досвід народу, нерідко стають виразником його віковичних прагнень, а та-

кож являють собою фантастичне відображення зовнішніх сил, які панували та панують над людьми в їхньому повсякденному житті.

Все це примушує нас пильніше придивитися до цього культурного феномена, що відіграв не останню роль у розвитку духовності українського народу взагалі та українського населення північно-східної частини України зокрема.

Література

1. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк. Вст. ст. А. П. Пономарьова. - 2-ге вид. - К.: Либідь, 1991. - 640 с.: іл.
2. Там само.
3. Куліш П. Записки о Южной Руси в двух томах. - К.: Дніпро, 1994. - 719 с.